

*А.Л.СОКУЛЬСЬКИЙ***ОТАМАНИ ХОРТИЦЬКОЇ СІЧІ (1552-1558³): СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ**

Історія козацького Запорозжя – то перехрестя драматичних подій у долі українського та інших європейських народів. Багато століть назад тут визрівав процес козакування, рухливого і воєнізованого способу життя на дніпровському прикордонні. Саме тут сформувалося перше козацтво як соціальне явище, визнане феноменом світової історії. Завдяки йому український народ вижив духовно, розвинувся як великий слов'янський народ, один з найбільших у Європі [1, с.109].

Історія перших запорозьких січей, крім третьої, Базавлуцької, продовжує залишатись лакуною в вітчизняному козакознавстві. Написано чимало праць – від неупереджених до суб'єктивно-схоластичних. Проте, незалежно від того, козацтво залишається вирішальним чинником, що призвів до остаточного занепаду залишків монгольської імперії, експансії Річі Посполитої через асиміляцію їх наслідків в середовищі життєво-відпорного українського оточення.

Унія Польщі з Великим князівством Литовським у кінці XIV ст. під династією Ягайлів принесла обом державам величезне територіальне збільшення. Їх територія охопила простір майже всього чорноморсько-балтського межимор'я, а після зайняття верхів'я Дніпра (Смоленщини) їхні кордони наблизились на 100–150 км до околиць Москви.

З XV ст. Польща і Литва, з'єднані династичною унією, були наймогутнішою державою Східної Європи, а її територія охоплювала близько 1,5 млн км². Згодом Велике князівство Литовське понесло втрати як на північному сході (з Московією), так і на півдні, внаслідок утворення Кримського Ханату, де втратило доступ до Чорного моря і всієї степової смуги українського прикордоння.

Після Люблінської унії Річ Посполита повернула територіальні втрати на північному сході, але не змогла захистити південь пограниччя від експансії Кримського Ханату, який прийняв турецький васалітет з 1475 року. Внаслідок геополітичних змін в Північному Причорномор'ї склалося козацьке пограниччя між трьома середньовічними державами: Польщею, Московією та Османською імперією.

Козацтво, як прикордонна військова сторожа, еволюціонувало із військових структур Давньоруської держави і Литовсько-руського воєводства XII - першої половини XV ст.: ухадників, бродників, чорних клобуків, що трансформувались в татарські, литовські, подільські, волинські козацькі формування, згадувані в писемних джерелах під 1143-1147; 1206; 1213-1216; 1227; 1240; 1299; 1303; 1307-1308; 1489; 1490-1492; 1444 рр.

Термін «козак» першим називає польський хроніст Мацей Стрийковський (бл. 1547 - до 1593), він також зустрічається в буллі папи Григорія IX в 1227 р. та в Початковій монгольській хроніці під 1240 роком. В перекладі з східних мов означає «одинокий», «схильний до завоювання» [2,с.126].

Близько цього часу в писемних джерелах з'являється слово «отаман» (фр. *ottomans*) – минула назва турок, що бере початок від засновника династії Османа I (кінець XIII – початок XIV ст.) [3,с.466]. Отаманські традиції вже спостерігаються в козакуючій бродництві. Візантійський історик Н. Хоніат згадував про допомогу бродників болгарам, які прагнули здобути незалежність від Константинополя [4, с. 168]. За іншою версією слово «отаман» походить від тюркського «одаман» – начальник у групі пастухів. Великий гурт худоби, що складався із декількох менших,

³Хронологія Хортицької Січі (1552–1558) подається в авторському баченні, базуючись на фактах хортицької діяльності організатора запорозького козацтва, українського князя Дмитра Івановича Вишневецького.

називається по-татарськи «кхош» – звідки походить термін «кош» – як цитадель чи укріплений табір. Звідти і слово «курінь». Рашид-ад-Дін пояснював його значення так: «коли в полі кибитки стоять у великій кількості у вигляді кола, то називається курінь».

Вже в другу половину XII ст. для володарів Русі провінція Берладь в Нижньому Подунав'ї стала традиційним пристанищем бродницького козакування, яке уособлювалося осередком беззаконня, вольниці і розбійництва. Мандрівні загони бродників, а дещо пізніше і татар, не підкорялись будь-якій владі, нападали, грабуючи купецькі каравани і називали себе козаками [6,с.21].

На Калці отаман хортицьких (прим. наша А.С.) бродників на ім'я Плоскиня цілував хрест на вірність київському князеві Мстиславу Романовичу перед остаточним боєм з контингентом Субудея і Чугуде 1223 року. У бродницьких військових формуваннях XII–XIII ст. відчутний інститут козацтва [5,с.169,с.285].

Найпізніша згадка про дніпровське бродництво міститься в листі угорського короля Белли IV до пана Інокентія IV (1254) [7,с.201].

Керівні функції у козацтві виконували отамани – головна керівна посада в козацькому війську. Ймовірно, що в перші десятиліття свого існування козацтво освоїло своєрідний внутрішній устрій організації, оснований на попередньому досвіді общинних і дружинних звичаїв і традицій Києворуської та Литовсько-Руської доби, «збагатившись новими елементами організації і мало вигляд політичної аномалії на фоні європейських державних структур» [8, с.8].

Розвиток інституту отамування, як і становлення раннього козацтва на українському прикордонні можна розділити на чотири етапи:

I етап (1340-1362) оксамитовий («старе не рушить, нового не вводить»);

II етап (1362-1385) ослов'янення (руська (давньоукраїнська) мова, римське право);

III етап (1385-1480) втрата автономії внаслідок експансії Польщі;

IV етап (1480-1569) збирання земель Русі [9,с.95,с.96].

Вздовж українського прикордоння відбувався процес корпорації руським населенням сусідів, навіть таких хижих, як торки, берендеї, чорні клобуки, ногаї, татари, в тому числі переселених із степового пограниччя Вітовтом з числа 200000 [10,с.60].

Цікаву і достатньо вичерпну характеристику генези козацтва надає Мирон Костін (1596–1661), посилаючись на польські джерела: «...козаки за походженням руські, залишки воїнів руських князів. Жили вони на низу Дніпра, по його обох степах, не маючи сусідів, ведучи військовий спосіб життя, добуваючи їжу рибальством на Дніпрі та мисливством в степах. Рибалили вони біля самих порогів, де вода спадає з скель донизу. Ці місця не можна пройти ні на якому судні, тільки козацькі човни проходять, та й то, з великими труднощами. Часом вони тягнуть свої човни по суші, доки не пройдуть ці місця» [11,ч.4.17].

Асиміляційні контакти – головна риса степового пограниччя, яке не знало пріоритету крові і соціального статусу, керувалось звичаєвим правом, дружинними традиціями, засвоюючи і переплавляючи досвід сусідів.

Автор «Історії Русів» наводить ілюстрацію із буднів литовсько-руського пограниччя: «Гедимін князь року 1320-го, прийшовши в межі Малоросійські з воїнством своїм литовським, з'єднаним з Руським, що перебувало під орудою воєвод Руських Пренцеслава, Світольда і Блуда та полковників Громвала, Турпила, Перунада, Лазима й інших, вигнали з Малоросії татар, перемігши їх у трьох битвах, і на останній, головній, над річкою Ірпінь, де убиті Тимур і Давлат, князі татарські, принци ханські» [12,с.41]. У наведеному епізоді імена воєвод, полковників і бояр, як: Пренцислав, Світольд, Громвал, Перунад, Ладим мають давньоруське походження. Бояри, князі, воєводи прикордонних містечок і фортець утримували гарнізони на черговому режимі за власний кошт. Люстрації прикордонних замків і фортець,

періодично виконуваних польською адміністрацією, свідчать, що чисельність прикордонних гарнізонів залежала від можливості кишені можновладців.

Люстрації прикордонних замків, фортець показують невеликі гарнізони їх охоронців. Їх чисельність залежала від можливостей феодалів. Так, в прикордонному містечку Сокуль на річці Стир, яке в середині XVI ст. мало статус магдебурзького права, було 46 домів засторожених людей, тобто стільки було й на черговому режимі. Власник волості Марк Сокульський в 1577 році платив від містечка в королівську скарбницю від тридцяти ринкових домів, 248 вуличних: 60-ти убогих домів [11,с.294,с.295].

Фундатор першої Запорозької Січі черкаський і канівський староста, кн. Д. Вишневецький змобілізував у спільний похід з дяком Ржевським лише триста козаків під проводом місцевих отаманів Млинського (за Никонівським літописом «Млымским» прим. наша А.С.) та Михайлом Єськовичом: «а писал к государю, что на Днепре к нему пристали Литовские люди, атаманы Черкаские, Млымским зовут да Михайло Еськович, а с ними триста козаков Черкас Каневских» [13,с.272].

Це сталося невдовзі після того, як в 1549 році при черговому вторгненні татар на Волинь отець і ненька Дмитра Вишневецького стали бранцями ординців, повідомляє хроніка Литовська й Жмойтська в гаслі «Татаре на Волиню»: «Року 1549 Татаре перекопские на Волини и много шляхты и розмаитого люду набрали, и князя Вишневецкого з женою поймали и до своей земли завели» (ПСРЛ, т. 32, – с.109).

Розпочавши компанію в спілці з московськими стрільцями дяка М. Ржевського «...козаки и Литовские атаманы ходили под Ислам - Кермень..., и многою животину отгонили да пошли под Агапов, а у Агапова остров взяли и Турок и Татар побили и язики поймали» [14,с.271, с.272]. Очаківські й Тягинські сончаки кинулися в погоню за експедиційним корпусом козаків, але ті, закріпившись на одному із дніпровських островів, шість днів тримали оборону «и розошелся со царевичем (ханом – прим. наша А.С.) даль Богъ, здорово, ... ис пищалей паранил и побил людей многих, и прислал с тем козаков своих. Гришу да Костю и вести Крымския писал...» [15,с.271]. Із літописного гасла відомо, що вчорашні отамани черкаських і канівських козаків, а в травні 1556 року вже «хортицьких», Млинський і Михайло Єськович, здійснили перший глибокий рейд в територію противника. Ординці традиційно переходили через прикордоння в районі річної системи Кінські Води, що на лівобережжі Мамайлугу супроти острова Хортиці. Тут споконвіку діяла зручна дніпровська (Кічкаська – прим. наша) переправа і брід «Протолче» - при однойменному прикордонному місті-порту Протолче, що розміщалося в південній частині острова Хортиці, сховане серед плавневих озер. Тут, протягом чотирьох століть функціонував давньоруський форпост Русі –«Протолче». За археологічними даними, воно могло ще існувати після розгрому золотоординських решток в Мамайлузі, організованих Ольгердом (1362) і Вітовтом (1398), що призвело до занепаду адмінцентрів ханської влади. Щоб взяти під контроль пониззя Дніпра, необхідно було контролювати Кічкаську переправу (нині сучасна гребля Дніпрогесу – прим. наша А.С.) і хортицький плацдарм, і згадуваний вище брід «Протолче», що і виконав Д. Вишневецький весною 1556 року.

До питання, де в травні 1556 року був Д. Вишневецький, відомо лише, що експедиція дяка М. Ржевського із Путивля на Хортицю із залученням в похід козаків отаманів Млинського і Єськовича, активно сприяла консолідації козакам Запорожжя. Об'єднання обох формувань не могло відбутися без попередньої домовленості з Д. Вишневецьким. Можемо припустити, що дипломатичні контакти між центрами прикордоння Черкаси-Канів і Путивлем були постійними. Іван Грозний не випадково просить польського короля в червні 1551 і в березні 1552 р. «чтоб им потому ж обид никаких не было» [16,с.484].

Літописні гасла з березня 1556 по травень 1558 рр. подають відомості про Млинського й Михайла Єськовича лише кілька разів. Після осені 1557 року, коли

Хортицька Січ протистояла, за джерелами 24-денну облогу, об'єднаним силам татар, турок і волохів, очолюваних кримським ханом Девлет-Гіреєм, хортицькі отамани вже не згадуються. Єдине гасло за місяць червень 1556 року означене «Мишка Черкашенин двух языков...». Тут, на наш погляд, повідомлення стосується Михайла Млинського, колишнього отамана Черкаських козаків: «Мишка Черкашенин двух языков, один Крымец, а другой Турчанин, а взяты сказывает под Керцом – городом за Ширинских князей улусом. А приходил Мишка с казаками, в то же время, как дяк был в Исламе-Кермене, Мыюсан рекою в море, а морем под Корец, и тут повоевал и отошел здорово» [17,с.272].

Московське населення всіх українських козаків називало «черкаські люди» – офіційна назва в актах і документах від середини XVI до XVII ст. Згодом цю назву росіяни замінили на «малоросійські козаки». У даному випадку мова йде про Михайла Млинського, отамана черкаських козаків. Водний похід на Керч він здійснив в червні 1556 року по давньоруському водному шляху через Міус – Азовське море – Керч. Двадцять чотири роки перед цим в 1532 році Черкаський замок витримав 30-денну облогу ординців хана Сеадет-Гірея. В часи отаманування в Черкасах Михайла Млинського місто мало статус староства [18, с.3707].

Отже, похід М. Млинського в червні 1556 року водним шляхом на Керч, а дяка Ржевського⁴ на Ислам-Кермень, а Д. Вишневецького на Очаків свідчить про масштабність і багатовекторність стратегії запорозького гетьмана. Ніконівський літопис повідомляє, що 29.09.1557 року дяк Ржевський діяв у Поліє «...козаки Ржевського Ростьлой, Степановъ, да Труханъ Павловъ» повідомляли: «Дяк Крымских людей побил и в Путивль с Поля пришел, а привел девять языков, и языки сказывали, что Крымский цар был в собране ... и ныне люди распутил, а сам пошел в Крым» [18, с.3707]. Якщо Ржевського у вересні 1557 року на Хортиці не було, то Вишневецькому довелося протистояти Девлет-Гірею тільки з Хортицькими козаками. Літопис повідомляє: про успішну боротьбу Вишневецького з Девлет-Гіреєм: «...козаковъ Дениска Малого с товарищи Путимцевъ», что цар Крымской Девлет-Кирей и с сыном и сов семи людьми Крымскими приходил под его город на Хордецкой остров и приступал 24 дни: и Божеим милосердием и царя и государя великого князя именем и счастьем от царя отбился и побил у царя многих людей лутчих, и пошел цар от него с великим соромом...» [19,с.281]. З цієї пори імена хортицьких отаманів обох – Михайлів Млинського й Єськовича зникають із сторінок літописів.

Звали Єськовича – Мисько, Черкашенин (як і Млинського – прим. наша – А.С.) під такими іменами його знають документи XVI ст. У 50-х рр. XVI ст. козакували на Запорожжі. У березні 1556 роком разом із отаманом Миськом Млинським за наказом Д. Вишневецького очолювали загін черкаських і канівських козаків в спілці з дяком М. Ржевським. Можливо, що при штурмі Очакова і Волам-Кермена хтось із хортицьких отаманів і приймав участь, то в подіях 24-денної облоги Хортиці вони, схоже, до кінця слідували кармі козака. У вітчизняній літературі висказується думка, що після відправлення московських загонів із Запорожжя, похід Азовським морем на Керч (через р. Міус – прим. наша – А.С.) організував Михайло Єськович. Вище ми відводили цю місію Михайлу Млинському. Якщо Михайло Єськович не був задіяний в посольських ділах, то в поході могли бути обоє, хоча це вже не так принципово. Ці ж джерела зазначають, що М. Єськович за дорученням Д. Вишневецького їздив до польського короля Сигізмунда II Августа, а протягом 1556-1557 рр. до Івана Грозного [20,с.239].

Літописні джерела досить виразно поділяють службові обов'язки обох отаманів – М. Єськович виконував посольські зв'язки, а М. Млинський очолював бойові операції. Треба зазначити, що літописні гасла називають десятки інших

⁴Дяк Матвій Ржевський был при Иоанні IV дяком, в кінці 50-х воєводою, потім намісником в Рязьке, Рильську, Чернігові, бойовий соратник Д. Вишневецького і учасник формування Хортицької Січі; в 1576 р. посол в Криму

козацьких отаманів, князів, бояр, воєвод, що діяли на степових просторах від Астрахані до Криму. Із багатьма, особливо черкеськими полководцями, приятелював і протезував їм гетьман Запорожжя Д. Вишневецький.

Отамування між 1556 і 1558 рр. на українському й російському пограниччі у літописах XVI ст. згадуються часто. Біля Астрахані діяв отаман Ляпун, на Дону Даніла Чюлков да Васка Хрушов, Улан даАран. З М. Млинським і М. Єськовичем співробітничали Михайло Грошев, Юрій Булгаков, Черкеси Сибок й Ацимчук. Посольські зв'язки Д.Вишневецького з Іваном IV Грозним здійснював виключно Михайло Єськович, а з кінця 1557 року посольські зв'язки забезпечували діти боярські Андрей Щепотев, Іван Мячков, Дениска Малий с Путимцевим, Нікіта Олексеев син Карпова, Іванко Мальцев, Елка, Лопир, Истома Матюков, Гриша Велин, Нечай Ртищев та ін.

Драматична ситуація склалася на астрахансько-донському пограниччі, де дошкуляли ногаї, камські татари й ординці Азова й Криму. Як не впевнено відчував себе цар Московії за спиною таких воєвод як Д. Вишневецький та дяк Матвій Ржевський, та лихо сталося 24 травня. На Москву ходив Девлет-Гірей, якого Д. Вишневецький побив у Хортицькій Січі весною 1557 р. Того ж року через російського посла в Криму Федора Загрязьського сповіщалося: «...сее осени о Покров у него Вишневетской князь Дмитрий город взял Ислам-Кермен людей побил и пушки вывез к себе на Днепр во свій город, а з другую сторону Черкасы Пятигорские взяли два города, Темрюк да Тамань...» [21,с.281,с.282].Тому Девлет-Гірей власноруч «...мая 24 день на Вознесенъев день, Татарове посад зажгли. И Божим гневом, грех ради наших Москва згорела вся: город и в городе государев двор и все двory и помады все, и за Москвою; и людей погорело многое множество, им же небе числа; и всякое богатство и все добро погорело. И церкви каменные от жару расседалися, и люди в каменных церквах и в каменных погребях горели и задыхались... А князь Белской на своем дворе в каменном погребѣ задохнулся, умер. В государевых палатах, в Грановитой и в проходной... и в первых палатах прутья железные поплавились от жару» [22,с.300,с.301]. В цей жахливий момент Іоани IV Грозний йшов із своїми опричниками на Ярославль. Після спалення Москви Девлет-Гірей зняв облагу і пішов на Крым.

Діяльність хортицьких отаманів М. Млинського й М. Єськовича підпорядковувалась планам і стратегії Д. Вишневецького, який будував оперативні плани через узгодження із своїм васалом, з яким до того ж був в кровному родстві. Українська княжна, донька Василя Глинського і племінниця Михайла Глинського в 1526 р. вийшла заміж за вел. кн. московського Василя III Іоанновича, була матір'ю Іоанна IV Грозного, а в 1533–1538 рр. його регентшею. В 1535 р. провела грошову реформу, що прогресивно вплинуло на економічне зростання Московії. М. Глинський в 1507–08 рр. очолив повертання українських і білоруських вельмож проти вел. кн. Литви Олександра-Жигмонта I, а після поразки повстання втік до Москви, де займав високий пост [23,с.163].

Різні покоління істориків по-різному тлумачать самоорганізацію січових колективів в Запорожжі, як і оцінку постаті Д. Вишневецького. Так, Любомир Винер вважав «замок (городок – прим. наша – А.С.) на острові Хортиця першим прототипом козацької Січі, в якій розвивалося військове й господарське життя запорожців» [24,с.28].

Історик молодого покоління Києво-Могилянської академії Віталій Щербак на основі вищенаведеного про Хортицьку Січ формулює висновок: «...укріплення, яке, утвердившись на острові Томаківка в 60-70-х роках XVI ст., дістало назву Запорозької Січі» [25,с.53]. Він же двома роками раніше зазначав: «зважаючи на вказані обставини, найбільш прийнятним є твердження М. Грушевського, який у статті, присвяченій історичним заслугам Дмитра Вишневецького, назвав князя «духовним батьком нової української плебейської республіки». Отже, Хортицький замок став

своєрідним прототипом козацького укріплення, предтечею твердині на Запорожжі, яка, утвердившись в 70-х роках XVI ст. на о. Томаківка дістала назву Січі» [26,с.21].

Сьогодні слід додати, інтерпретатори виникнення запорозького козацтва і самоорганізації першої Січі говорять про Баторієві часи, а не про часи Дмитра Вишневецького.

Історики ще довго дискутуватимуть чим було літописне «Протолче» на о. Хортиця – праобразом бродницької Січі (XII-XIII ст.), що першим трансформувалось в «городок» Д. Вишневецького на Хортиці, чи в земляний окоп на острові Томаківка? Хортицькі отамани були здатні виконувати посольську службу, організувати і здійснювати військові експедиції водними шляхами на кримські міста, утримувати оперативну перевагу в кочівницькому пограниччі над сильним противником. Обидва отамани були «primus inter pares / першими серед рівних/» [27,с.267,с.268]. Отаманування на пограниччі до каденції обох Михайлів – Млинського й Єськовича – мало багатовікові традиції, від гарнізону Вознесенівського табору (VII-VIII ст.) до Давньоруського літописного «Протолче» (XII-XIV ст.)

Вважаємо, літописні джерела, які ми тут цитуємо, заслуговують на увагу через свою неупередженість. Що стосується оцінки діяльності Дмитра Вишневецького в Запорожжі, на московській службі, в останні роки життя після отримання статусу суверенного суб'єкта, треба сказати, що оцінки діяльності українського князя, справжнього лицаря раннього козацтва, радянська історіографія виконувала упереджено, мотивуючи класовою сутністю козацтва, його експлуаторським походженням або відсутністю джерельного фактажу. Те, що географія впливу козацтва з початком діяльності Хортицької Січі вже сягала Центральної Європи, Балкан, Кавказу, Середземномор'я, Близького Сходу успішно довела професор Сорбони Лемерсьє-Келькеже Ш. в праці «Литовский кондотьер XVI в. князь Дмитрий Вишневецкий и образование Запорожской Сечи по данным оттоманских архивов», яка публікувалась у «Франко-русских экономических связях» в 1973 році. На її думку, Вишневецький виконував при Івані IV Грозному функцію головного воєводи, а завершив службу, з формальним правом організувати державу.

Проте з літа 1560 р. вже з особистою армією, сформованою з українських козаків, черкес і московитів та донців, Вишневецький блокує Азов, але з прибуттям турецької ескадри на чолі з Беєм Кафи мусив відступити. Після цього тактичного маневру з черкесами спробував подолати Таманську протоку, щоб проникнути в Крим й атакував Кафу. Турки, попереджені про його намір чи московськими гінцями, чи шпигунами, яких послав кримський хан у черкеські землі, зірвали акцію Вишневецького. Друга турецька ескадра, пильнуючи переправу, відбила атаку Вишневецького в Керчинській протоці [28,с.18–22].

Ми ж готові завершити іншою констатацією – оволодіння Д. Вишневецьким статусом суверена, засвідчене доповненням до Никоновського літопису, що збереглося в списку синодальному, лебедевському й олександровському й приводить гасло: «Отпустил государь Вишневецкого на государство в Черкасы месяца февраля отпустил цар и великий князь в Черкасы по их челобитью воєводу своего князя Дмитрия Ивановича Вишневецкого, а сним отпустил вместе князей Черкасских князя Ивана Омашука, да князя Василья Сибока з братьею, и поповь с ними крестиянских отпустил, а велел их крестити по их обещанию и почелобитью и промишляти над Крымским царем» [29,с.324]. Це гасло чомусь не коментувалося в радянській літературі, та і на часі йому не присвячено жодної уваги. Козакування українських князів Дмитра Вишневецького, Михайла і Богдана Ружинських йшли тим же шляхом, що і козакували їх попередники Дмитро Путятич, Богдан Глинський, Семен Полозович, Остафій Дашкович, Кость Кмитич. Вони в першу чергу почувалися спадкоємцями народу руського, насамперед еліта; шляхта, вище духовенство і передове міщанство [32,с.165].

Як Московія обійшлася без свого головного воєводи Вишневецького?

Як свідчив англійський посол в Московії Джильс Флетчер, українців на військовій службі в Московії числилось 4000 проти 4300 німецьких жовнірів. Було в московському війську і немало кавказьких черкес [30, с.12].

Зберігаючи статус суверена на державу, Д. Вишневецький доводив це і на Хортиці, і в Черкасах, і в Молдові, виборюючи статус володаря цієї держави, оскільки опирався на династичні зв'язки по матері.

Він – рюрикович. Це обумовлювало певний смисл його політично-династичної поведінки в успадкуванні державного статусу. Усвідомлення права на великокнязівську владу Київської Русі продовжували і наступники Д. Вишневецького – українські гетьмани до і після Б. Хмельницького.

Прийнятним є твердження М.С. Грушевського, який в статті, присвяченій історичним заслугам Д. Вишневецького, назвав князя «духовним батьком огнища нової української плебейської республіки» [31,с.139].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сокульський А.Л. Віхи край дороги // А. Сокульський // Новицький Я.П., Сокульський А.Л., Шевченко В.І. Народна пам'ять про козацтво. – Запоріжжя: СП «Інтербук», 1991.
2. Бойко О.Д. Історія України / О. Бойко // Навч. посібн., – К.: Вид. 3-те виправл., доповн., 2005.
3. Словарь иностранных слов. Под ред.. Лехана В.И. и Петрова Ф.Н. / И. Лехан, Ф. Петров, 3-тее перераб. и дополн., – М.: ГИИНС, 1949.
4. Никита Хониата. История царствования Иоанна Комнина / Н. Хониат. – Т.-1 (1118–1185), Перев. проф. В.И. Долоцкого, СПб, 1860.
5. Козловський А.О. Історико-культурний розвиток Південного Поддніпров'я в ІХ–ХІV ст. / А. Козловський. – К., 1992; Мавродин В.В. Очерки истории Левобережной Украины с древнейших времен до второй половины ХІV века / В. Мавродин. – Л., 1940.
6. Эрнст Н. Конфликт Ивана III с генуэзской Кафой / Н. Эрнст // Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии. – Одесса, 1927, Т. 1.
7. Голубовский П. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар / П. Голубовский, – К., 1984.
8. Смолій В.А. Козацтво та Запорозька Січ у суспільно-політичних процесах ХVІ–ХІХ ст. / В. Смолій // Козацькі Січі. – Серія «Козацька спадщина». – Київ–Запоріжжя, 1998.
9. Бойко О.Д. Вказ. праця... С. 95–96.
10. Львов Л. Отношения между Запорожьем и Крымом / Л. Львов. – Одесса: Тип. штаба округа, 1825.
11. Costin Miron.Lutopiseioul Юroi Mddovei,[dituna“Junimea”,jaei,1984,ч. 17, розд. 4.17.
12. Історія Русів. Переклад І. Драча / І. Драч, – К.: «Радянський письменник», 1991.
13. Сокульський А.Л. Сокуль – князівство лучан: земля, населення, історичні постаті / А. Сокульський // Матеріали міжнародної історико-краєзнавчої конференції (11–12.05.2012). Луцьк.
14. ПСРЛ. – Т. 13, М., 1966
15. ПСРЛ. там само.
16. ПСРЛ. – Т. 13.
17. Соловьев С.М. История России с давнейших времен: в 15 кн. / С. Соколов. ИИАНСССР, – М., 1962.
18. ПСРЛ. – Т. 13
19. Енциклопедія Українознавства. Т. 10, Львів, 2000.
20. ПСРЛ. – Т. 13
21. Довідник з історії України. Заг. редакція Підкови І.З., Шуста Р.М. / І. Підкова, Р.

Шуст, – К.: «Генега», 2001.

22. ПСРЛ. – Т. 13

23. ПСРЛ. – Т. 13

24. Довідник з історії України, 2001.

25. Винар Л. Силуети епох. Дм. Вишневецький, Михайло Грушевський / Л. Винар. – Дрогобич, 1992.

26. Щербак В.О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К.: Вид. «KM Academia», 2000.

27. Сокульський А.Л., Щербак В.О. Предтеча козацької твердині на Запоріжжі / А. Сокульський, В. Щербак // Козацькі Січі...

28. Українське козацтво. Мала енциклопедія. – Київ–Запоріжжя, 2002.

29. Лемерсьє-Келькеже Ш. Литовский кондотьер XVI в. князь Дмитрий Вишневецкий и образование Запорожской Сечи по данным оттоманских архивов / Лемерсьє-Келькеже Ш. // Франко-русские экономические связи. – М., 1973.

30. ПСРЛ. – Т. 13

31. Грушевський М.С. Байда Вишневецький в поезії й історії / М. Грушевський // Записи укр. наук. тов. в Львові. – К., 1909.

32. Січинський Чужинці про Україну: вибір з опису подорожей по Україні та інших пісень чужинців про Україну / За десять століть. – Львів, 1938. – С. 140.

33. Sbykckewska-HennelT...

SwiadosmosnarodowaszlachtyukrainskiejakozaczyznyodschytkuXVIIdopotowyXVIIwieku. – Warszawa, 1885.

SUMMARY

The process of the Khortytsya Sich (1552-1558) self-organization was held with the participation of Dmytro Vyshnevetsky, Mykhail Mlynsky, Mykhail Yeskovich, in companionship-in-arms with a Muscovite official, voivode Matvey Rzhevsky.

Atamanship, the highest form of military power, emerged in the pre-Mongolian Rus (at a frontier) and was first traced in Zaporozhye.

О.П. КРИВОШИЙ

ФРОНТОВА ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЖІНОК КОЗАЦЬКОГО ЗАПОРОЖЖЯ У ВІЗІЇ О. М. АПАНОВИЧ

Сучасний стан розвитку історичної науки в Україні диктує необхідність поглибленого аналізу історіографічної спадщини, розгляд її під новим кутом зору, звільнення від існуючих стереотипів та хибних інтерпретацій. Серед недостатньо досліджених сегментів української історіографії ХХ - початку ХХІ ст. перебуває історія жінок козацького Запорозжя як напрям історичного знання об'єктом дослідження якого виступають жінки в історії Запорозжя - історико-географічної області на Півдні України[1], їхнє правове становище, функціональні ролі, місце в суспільному житті, творенні національно-культурного простору.

Реконструкція науково-творчої спадщини вчених, пов'язаної із вивченням становища жінки в козацькому соціумі в контексті історичного, правового, етнокультурного, соціологічного, антропологічного вимірів відкриває можливість відтворення нових фемінологічних[2] моделей науки в поєднанні з факторами простору і часу.

Завданням статті є дослідження проблеми фронтової повсякденності[3] ординарних жінок козацького Запорозжя, її постановки і розв'язання у феміноорієнтованому науково-творчому доробку відомого українського історика Олени Михайлівни Апанович. Об'єктом нашого дослідження стала науково-творча спадщина О.М. Апанович. Предметом статті є